

Јелена Савић

КОЛО СРПСКИХ СЕСТАРА – ОДГОВОР ЕЛИТЕ НА ЖЕНСКО ПИТАЊЕ

Питање националних права, стварање националног идентитета, као и афирмација државе били су садржај многих друштвених и политичко-идеолошких борби на територији данашње Србије од краја XVIII века па до данашњих дана. У оквиру ових, ширих тема, проучавано је питање улоге елите у процесима националне интеграције, на примеру организованог деловања жена, односно женских друштава какво је било Коло српских сестара, током прве половине XX века. Пратећи рад Кола српских сестара, од његовог оснивања 1903. године до укидања 1942. године, посматран је развој и допринос највиших социјалних кругова формирању и остваривању националних идеала у Србији с почетка XX века. Рад на процесима националне интеграције огледао се у многим активностима Кола српских сестара, од хуманитарних, током рагова за ослобођење, па до културно-просветних, у периоду формирања заједничке државе.

Кључне речи: *елита, женска грађанска друштва, национална интеграција*

Период који обухвата XIX и почетак XX века је у Европи био испуњен дејствовањем и сукобљавањем различитих културних образаца, који су кроз преиспитивање старих и нових система вредности и мишљења редефинисали категорије поимања и организовања кроз поновно одређивање улога група и појединаца у новом друштвеном систему.¹ Стварање модерних нација током XIX века није значило буђење латентне снаге већ стварање новог

¹ Мирјана Прошић-Дворнић, Женско питање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис Домаћица (1879-1914), *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XXXIV, Београд, 1985, 47.

облика друштвеног организовања² који је настао на одређеном нивоу техничког и економског развоја.

Убрзани процеси индустријализације и урбанизације омогућили су стварање нових друштвених слојева који постају носиоци идеја које се шире преко свих расположивих средстава: школског система, медија, културе. Трудбеници националног рада појавили су се у свим сегментима друштва: држави, цркви, партијским и грађанским удружењима који ће заједнички радити на политичкој, верској и културној изградњи нације.³ Главни генератор, односно главни чинилац у стварању националне свести као и стварању националне државе била је управо елита⁴ будући да је она чинила ону друштвену групу која је покретач укупне модернизације, али и главни стожер националних идеала.⁵

Процес стварања државе, а с њим и грађење модерног друштва, које, пак, у себи носи класно раслојавање и стварање елита, у Србији је започео након ослобођења од отоманске власти 1804-1815. године. У доба отоманске власти Србија није имала традиционалну елиту, као ни елиту по пореклу, будући да није имала сопствену аристократију нити управљачки слој. Приликом грађења државе најпре се издвојио уски државно-бирокаратски слој који су чинили вође устанка и њихове породице, као и малобројни учени Срби, махом из Аустроугарске монархије. Средином XIX века у Србији се формирала елита везана за двор, високу бирокаратију, офицере, свештенство и малобројну, али утицајну, интелигенцију. Друштвено и политички неразвијена Србија, тек конституисана као национална држава, тражила је током XIX века путеве свог конституисања и напредовања првенствено преко новонастале елите.

Најснажнији елемент у изградњи националног идентитета била је идеја о историјској нацији који се остваривао кроз колективно сећање на изгубљено средњовековно царство.⁶ Уједињење српског народа и обнова славне средњовековне прошлости⁷ постала је идеја свих идеја која је

² Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 73.

³ Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку – систем европске и српске визуалне културе у служби нације*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006, 12.

⁴ „Дефиниција елита подразумева појединце или групе који, захваљујући моћи или утицају доприносе историјским чиновима неког колектива, било одлукама и идејама које преузимају или осећањима које изражавају и симболизују“ Gay Rocher, *Introduction à la sociologie générale* цитирано према: Ljubinka Trgovčević-Mitrović, *Žene kao deo elite u Srbiji u 19. veku*. Otvaranje pitanja, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002, 251.

⁵ Више о елити као креатору историјске и националне свести видети у: Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.

⁶ Ерик Хобзбаум, *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998, 84.

⁷ Мирјана Прошић-Дворнић, *Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века*, *Етнолошке свеске V*, Београд, 1984, 26.

диктирала динамику унутрашњег развоја државе и представљала главну окосницу националне политике у Србији током XIX и почетком XX века.⁸ Национално јединство, идеал препознат као *старозаветни циљ*, представљао је идентитет српске елите⁹ крајем XIX и почетком XX века, без обзира да ли је она долазила са универзитета, из скупштинских дворана или женских салона. Идеја „дуга према народу“ давала је српској елити мисионарски, односно идеолошки карактер који ју је, да би остварила своју улогу, упућивао не само на партијско, већ и на грађанско удруживање. Рад на јачању националне свести прожимао је све активности, па и оне које су предузимане у слободно време. Заправо, пре свега ове активности, јер је елита, као друштвени слој који је од слободног времена створио социјалну потребу и статусни симбол, истовремено била кључни носилац националне идеје.¹⁰ За жене у Србији су постојала два начина укључивања у елиту¹¹: први је подразумевао припадност рођењем или удајом док се други заснивао на школовању, које је омогућавало стицање занимања, а самим тим и друштвену промоцију. У оба случаја реч је о веома малом броју жена у Србији, које су за своју средину као такве представљале веома важан пример и образац.¹² Припадност елити омогућило је женама Београда, односно Србије, јавни рад у националним оквирима и посредно учествовање у националним процесима који су оне свесрдно прихватиле, следећи при том примере својих мужева и очева у организовању грађанских удружења патриотске оријентације.¹³

У таквој атмосфери формирано је Коло српских сестара, женско друштво патриотске оријентације које је током свог постојања, за разлику од многих других женских друштава, у први план своје делатности стављало рад на националном плану који се, од оснивања па до гашења Друштва, кретао од јачања српског националног идентитета и изградње једнонационалне државе у првим годинама XX века, па до идеје о југословенском духовном

⁸ Latinka Perović, *Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države, Srbija u modernizacijskim procesima 19 i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994, 235.

⁹ Више о развоју елите у Србији с почетка XX века видети у: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Uloga elite, 3, Ћигоја, Beograd, 2003; *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, О студентима из Србије на европским универзитетима у XIX веку, Историјски институт, Beograd, 2003; Милош Немањић, *На трагу српске интелигенције XIX века*, Топографија и социографија, Драслар Партнер, Beograd, 2008.

¹⁰ Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт: урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Удружење за друштвену историју, Beograd, 2008, 348.

¹¹ Критеријуми на основу којих се одређена група људи конституише као елита су разноврсни. Поред богатства и својине, изузетно значајан критеријум за одређивање елитног положаја је и моћ која се огледала и кроз образовање.

¹² Љубинка Трговчевић-Митровић, *Жене као deo elite u Srbiji u 19. veku*. Otvaranje pitanja, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002, 251–252.

¹³ Као што су на пример: *Дружина за помагање српске књижевности*, *Друштво Светог Саве*, *Народна одбрана*, *Културна лига*.

јединству¹⁴ након стварања Краљевине СХС, остављајући при том борбу за женска права изван својих интересовања.

Друштвено-политичка сцена и настанак Кола српских сестара

Крајем XIX и почетком XX века Београд¹⁵ је био центар националног отпора и снажне националне енергије која је само јачала услед притиска који је на њу вршила Аустроугарска монархија с једне и Турска с друге стране. Након Берлинског конгреса 1878. године¹⁶, односно током целе друге половине XIX века и првих година XX века Краљевина Србија се осим борбе за остваривање националних права суочила и с решавањем „македонског питања“. Српско јавно мњење с центром у Београду, настало под утицајем идеја *Уједињене Омладине српске* о уједињењу српског народа, слободоумних иступања Светозара Милетића и социјалистичких учења Светозара Марковића, доста је видљиво изражавало своја национална осећања у односу на територије насељене српским становништвом под управом других држава. Свест елите о неопходности организовање акције на територији Старе Србије¹⁷ и Македоније кулминирала је након слома Илинденског устанка, 1903. године. Јавно мњење и званична политика у Србији тежили су истим циљевима, али су своја стремљења исказивали на различите начине. Целокупна српска национална борба у тим крајевима сводила се до тада на пропаганду преко школа и конзулата чији је рад услед несређених унутрашњих политичких прилика у Србији, до промене 1903. године, био делимично блокиран. С друге стране, јавно мњење, које је чинила политичка и интелектуална елита, је увиђајући немоћ државе, кроз приватну иницијативу приступило формирању различитих грађанских удружења с циљем стварања свести о националној припадности код српског становништва под владавином Отоман-

¹⁴ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918-1941, Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994, 193.

¹⁵ Осим чињенице да је био престоница „Београд је, већ композицијом свог становништва, које је обухватало досељенике и избеглице из свих српских крајева, био позван више него други градови Србије да обраћа пажњу на велика национално-политичка збивања у неослобођеним крајевима српства“ – Владимир Стојанчевић, *Политичка збивања почетком XX века (1903–1912), Историја Београда*, Одељење историјских наука, САНУ, књ. 2, Просвета, 1974, 191–192.

¹⁶ Резултат Берлинског конгреса био је уговор који су потписале Отоманска империја и шест великих сила којим се, између осталог, додељује независност Србији и Црној Гори, а Аустроугарској право да окупира Босну и Херцеговину, док су Македонија и „Стара Србија“ остале под управом Истанбула.

¹⁷ Или како се Косово у то време називало.

ске империје. Покретана вољом и снагом елите, првенствено престоничке, приватна иницијатива постаје основна идеја из које се рађају бројне акције, али и организације у које спада и Коло српских сестара. Уопштено говорећи под појмом приватне иницијативе се првенствено подразумева жеља грађанства за самоорганизовањем, тј. жеља за стварање грађанских организација, у циљу решавања одређених друштвено-политичких проблема услед немоћи или незаинтересованости државних органа у решавању истих. У српском друштву, поготову почетком XX века приватна иницијатива је готово увек помагала државну акцију, „али је, још чешће, служила као једно од моћних средстава националне одбране“.¹⁸

Схватајући важност оснивања женског друштва које би материјално и духовно помагало Србима под Отоманском империјом, а након консултација са Делфом Иванић, супругом тадашњег српског конзула у Скопљу, сликарка Надежда Петровић организовала је састанак еминентних дама београдског друштва¹⁹, махом супруга јавних радника, на којем износи идеју о оснивању одбора за помоћ *поробљеној браћи у Старој Србији*. Сматрајући да привремени одбор не би био од велике користи, Бранислав Нушић²⁰ и Иван Иванић, предложили су оснивање *сталног* женског удружења које би предано радило на остваривању идеје о националном јединству и заједничкој држави Срба. Спојивши Иванићеве предлоге да се удружење назове „Друштво српских сестара“ или „Коло Српкиња“, Нушић је кумовао називу новооснованог друштва дајући му име *Коло српских сестара* у којем је јасно исказан циљ новооснованог друштва.

Након митинга одржаног 15. августа 1903. године²¹ у Београду, пред око три хиљаде жена, приступило се и практичном остваривању идеје о оснивању женског патриотског друштва. Делфа Иванић се у тексту штампаном у *Вардару* након неколико година присећа тих дана: ”Да би се ова ствар боље разумела, потребно је нагласити, да у ово време није било никако згодно оснивати женска удружења, прилике у земљи биле су несређене²² и с доста неоправдане неповерљивости гледало је се на рад жена у опште²³, и ако је његов благотворни утицај био већ бар донекле познат“.²⁴ Услед овакве

¹⁸ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I, Стубови културе, Београд, 1996, 425.

¹⁹ На састанку су, осим породице Петровић и Иванић, присуствовале Мица Мишковић, Јулка Јањић, Марија Јелачић-Павловић, Косара Цветковић и Јелена Лазаревић, као и Бранислав Нушић.

²⁰ У време оснивања Кола, Бранислав Нушић, је био у средишту друштвено-политичког живота Београда и Србије. Као секретар Конзуларног одељења Министарства спољних послова био је упознат с политичким и социјалним положајем Срба ван Краљевине Србије.

²¹ По старом календару.

²² Мисли се на Мајски преврат 1903. године када је свргнута династију Обреновић заменила династија Карађорђевић.

²³ Већина женских друштава била под протекторатом династије Обреновић што је након Мајског преврата постала отежавајућа околност.

²⁴ *Вардар*, 1924, 11.

друштвено-политичке ситуације за прву председницу Кола српских сестара именована је Савка Суботић, јавности позната као умна жена и велики заговорник националне слободе војвођанских Срба у Аустроугарској.²⁵ Њено велико искуство на пољу афирмације српског националног идентитета, као и немали друштвени утицај, допринели су бржој афирмацији на јавној сцени Београда и Србије. Осим председнице Савке Суботић, крећући се по истом моделу, за чланице прве управе Кола изабране су припаднице познатијих београдских породица Луковић, Спасић, Добри, Бајлони, Милетић, Петровић, дајући новооснованом удружењу преко потребну друштвену афирмацију.

У првим Правилима Друштва²⁶ из 1907. године члан 1. износи разлоге за оснивање: „У доброј жељи да приме и понесу сваки део дужности према своме народу, удружују се све сестре српкиње под именом *Коло српских сестара*“²⁷ док наредни члан 2. прецизира циљеве: „...морално и материјално помагање своје браће и сестара из потлачених крајева српских, који су услед сталних нередовних прилика у тим крајевима на сестринску помоћ упућени, као и подржавање и потпомагање сваке тежње за ослобођењем српства“.²⁸ Оваква стремљења Кола српских сестара су у потпуности одговарала владајућој идеологији, али су била далеко другачија од циљева свих осталих женских удружења из тог времена. Поведене свеприсутним националним идеалом припаднице београдске елите су масовно приступиле новооснованом друштву, те је захваљујући овој чињеници Коло од оснивања уживало велику популарност, која је са собом носила и друштвени престиж.

Имућније жене, свесне значаја друштвеног положаја чланова њихових породица, па на крају и свог, кроз чланство у Колу добиле су могућност активног учествовања у друштвеном развоју Србије, док су образоване жене кроз чланство добиле могућност јавне афирмације. Потврду овога налазимо и у цитату из *Вардара* из 1906. године: „Образоване и имућне жене, чије домаће прилике не захтевају од њих заморног рада, улазећи у Коло могу да се приме оних послова који траже много времена и много рада. Тим начином оне ће, с једне стране корисно послужити српској ствари, а са друге, осетиће, кад уморне од озбиљног рада у постељу легну, оно ненакнадно задовољство које само од неиспуњене дужности долази“.²⁹

Рад на националном плану, јасна тенденција да се страначки не опредељује, присуство великог броја имућног и образованог становништва међу чланством, омогућили су Друштву, током првих година постојања, брзу афирмацију на друштвеној сцени Београда и муњевит развитак сопствене инфраструктуре кроз оснивање огранака у готово свим градовима Србије.

²⁵ Савка Суботић је била рођена сестра Михајла Полит Десанчића, вође војвођанских либерала те јој је та чињеница умногоме омогућила да активније учествује у политичком животу Војводине.

²⁶ Правила Кола српских сестара штампана су у *Вардару* за 1907. годину.

²⁷ *Вардар*, 1907, 6.

²⁸ *Вардар*, 1907, 6.

²⁹ *Вардар*, 1906, 23.

Коло српских сестара у првим деценијама XX века

Младој држави Србији и српском друштву пажљиво грађена национална политика током првих деценија XX века пружала је моделе за социјалну интеграцију разнородних слојева у једнородну нацију. Једна од кључних полуга нације је постојање свести о заједничкој прошлости.³⁰ У таквим условима стварност заправо није ни постојала, прошлост је одговарала слици која је о њој створена у народном стваралаштву, док се будућност замишљала као обновљена прошлост. Величање „славне прошлости“ и народне традиције представљало је интегрални део борбе за националну афирмацију.³¹ У трагању за националним идентитетом народна уметност је, крајем XIX и почетком XX века, постала средство којим се доказује идентитет одређене нације.³² У случају Србије народна уметност је била средство путем којег је јачао српски национални идентитет а након I светског рата средство путем којег је успостављен нови, југословенски. Схватајући улогу и значај народне уметности у афирмацији нације, друштво је још на почетку свог постојања формирало Секцију за вез која је као главни задатак имала негововање традиционалне народне културе путем преношења, очувања, усавршавања и популаризовања народних рукотворина.

Како су народне рукотворине, почетком XX века, постале тражена тржишна роба Друштво је почело да оснива женске занатске школе широм Србије преваходно у оним местима у којим су постојали огранци Друштва.³³ Формирање женских занатских школа донело је сиромашном сеоском становништву могућност зараде с обзиром на то да је део израђених рукотворина продаван у Пазару Београдског женског друштва у Кнез-Михаиловој улици. Свакако најпознатија женска занатска школа финансирана средствима Кола српских сестара била је *Удруга за унапређење народне уметности и обрта* основана у Цавтату 1912. године, којом је руководила Женска Добротворна Задруга.³⁴ Јелка Миш, позната далматинска везиља, била је једно време на челу ове школе, касније назване *Везиличка удруга*, односно *Везиличка школа*. Известан број рукотворина насталих управо у овој школи чувају се данас у збиркама Етнографског музеја у Београду.³⁵ Крајем тридесетих го-

³⁰ Entoni Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 42.

³¹ Марина Цветковић, Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радности, *Гласник Етнографског музеја 70*, Београд, 2006, 274.

³² Исто, 274.

³³ Као на пример: у Дервенти, Добоју, Травнику, Босанској Дубици, Санском Мосту, Босанској Градишци, Босанском Новом, Херцег Новом, Бањалуци, Скопљу, Дебру, Зворнику, Тузли, Вишеграду, Приједору, Мостару, Сарајеву и Струмици.

³⁴ *Вардар*, 1926, 159.

³⁵ У Збирци веза Етнографског музеја се налазе 74 узорка веза из Везиличке школе у Цавтату.

дина Друштво је у Скопљу отворило и *Ћилимарску школу*, али је почетак II светског рата убрзо прекинуо њен рад.³⁶

Програм оспособљавања жена за самосталан рад који је спроводило Коло у својим занатским школама донео је бољи положај женама у друштву. Могућност зараде кроз израду народних рукотворина умногоме је допринело стварању новог поглавља у животима, претежно сеоске, женске популације.

Паралелно с оснивањем женских занатских школа у којима се неговала домаћа радиност Коло је формирало и сопствену колекцију народних рукотворина. У извештају Главног одбора из 1937. године налазимо податак да „Коло српских сестара, ценећи народну уметност наших старих везиља, које су на грубом сеоском платну и крај слабих светиљки, преносила најтананија осећања душе наше жене, од свог постанка интензивно ради на прикупљању и репродуковању старог народног веза, тог драгог камена ручног рада наших жена“.³⁷ О детаљнијем настанку и развоју колекције народних рукотворина Кола српских сестара мало се зна, првенствено услед уништавања целокупне документације и архиве Друштва у току 1942. године. На основу извештаја Главног одбора из часописа *Вардар* може се закључити да је колекција често излагана како у Србији, тако и у иностранству али се о броју предмета који су чини колекцију веома мало зна. На основу годишњих извештаја Друштва објављиваних у часопису *Вардар* да се закључити да је број прикупљених предмета био велики и да је колекцију превасходно чинило текстилно покућство, народне ношње као и делови веза.

Прва већа изложба на којој је колекција излагана била је изложба у Прагу 1910. године у организацији Чешког женског друштва.³⁸ Иако је позив био упућен свим женским друштвима, Београдско женско друштво и Коло српских сестара су, као два највећа, на себе преузела целокупну организацију изложбе. Етнографски музеј је такође, на позив чланица ових удружења, издвојио неколицину предмета из својих збирки. Сима Тројановић је, као етнолог али и управник Музеја, поставио целокупан српски део, дајући му назив *Српска жена*. По његовим речима, српска поставка имала је првенствено један „културни задатак“, односно њен циљ је био „да покаже шта све Српкиња ради и како то уме да изради“.³⁹ На основу извештаја Симе Тројановића штампаног у брошури „*Српска жена у Прагу 1910. године*“ видно је да је поставка *Српска жена* имала један, чисто национални задатак – афирмацију државе кроз популаризовање њене културе. Оваква употреба народне уметности као политичког средства у процесу формирања државе и нације није била страна ни Колу ни другим женским друштвима с почетка

³⁶ *Вардар*, 1940, 1.

³⁷ *Вардар* 1938, 7.

³⁸ *Вардар*, 1911, 44.

³⁹ Сима Тројановић, *Српска жена у Прагу 1910 године*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1910, 3.

XX века. Из истих побуда и с истим циљем Друштво је колекцију излагало на међународној изложби у Паризу у току 1914. године.

Почетак епохе ратова (1912-1918) донео је Србији могућност остварења „заветних идеала“⁴⁰ а чланицама Кола нову *дужност* на патриотском плану. Предвиђајући да ће српски народ „само крвљу решити своје национално питање“ председница и потпредседница Друштва, Љубица Луковић и Станислава Сондермајер, још су 1906. године, организовале тромесечни курс за болничарке у Београдској војној болници, први ове врсте након ратова 1876–1878. године. Ови курсеви третирани су као прворазредни патриотски задатак којем су одговорно приступиле многе чланице Кола али и припаднице београдске елите. Традицију организовања курсева за болничарке Коло је задржало све до почетка Балканског рата, када је 1913. године оформило своју болницу у згради основне школе „Цар Урош“⁴¹ на Врачару под називом „IV резервна болница“. У време свог десетомесечног постојања, од 13. октобра 1913. године до 26. августа 1914. године, у њој је збринуто више од 900 рањеника о којима су бригу водиле не само чланице Кола⁴² већ и супруге дипломата и страних представника.⁴³

Још једна од значајних акција које је Коло спроводило у време Балканских ратова било је оснивање прихватних центара за рањенике широм Србије, односно оснивање такозваних *чајшница*. На Балкански надовезао се и Први светски рат у којем су чланице Кола српских сестара учествовале као болничарке у многим војним болницама понекад на првим борбеним линијама. Неке од њих, као Надежда Петровић, Касија Милетић и Љубица Луковић, иначе председница Кола, подлегле су пегавом тифусу негујући болесне војнике. Услед продирања окупационих снага Аустроугарске и по повлачењу наше војске с територије Краљевине Србије управа Кола донела је одлуку о распуштању Друштва 1915. године. Завршетак ратова за ослобођење донео је Србији нову државу а Колу српских сестара нове националне интересе које је требало заступати и бранити.

⁴⁰ *Вардар*, 1914, 119.

⁴¹ Данашња основна школа „Владислав Рибникар“ у Улици Светозара Марковића у Београду.

⁴² Љубица Луковић, Мирка Грујић, Делфа Иванић, Марија Предић, Ђурђина Пашић, Ангелина Одавић, Катица Ђорђевић, Смиља Ристић.

⁴³ Као што су биле лејди Пеџет, супруга енглеског посланика, бароница Гринингер, супруга немачког посланика, Лујза Буњолс, супруга француског делегата при Управи државног монопола, Јулија Странтман, супруга руског војног аташеа, Емилија Мамулов, супруга секретара Руског посланства у Београду, *Вардар*, 1914, 128–129.

Коло српских сестара и југословенски човек

Са стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца српски народ се коначно нашао у једној држави. Уједињењем национални интерес деветнаестовековне Србије мутирао је у интегрално југословенство. Југословенска идеја, као модерна европска интеграциона идеја, захтевала је постојање свесне еманциповане индивидуе спремне на висок степен толеранције уједно свесне и значаја нове државе како на политичком, економском, тако и на културном плану.⁴⁴ По мишљењу многих политичара просвета и култура су требале да буду она област друштвеног живота у коју се морало улагати и путем које је требало афирмисати нову државу, оживотворити основне замисли уједињења, али и спречити даљу политичку, економску и културну подвојеност народа који су започињали заједнички живот.⁴⁵ Након стварања Југославије, требало је створити Југословене а то се могло постићи само кроз образовање нове генерације. Насупрот оваквим стремљењима политичара, државна улагања у просвету остала су недовољна за било какву значајнију промену прилика у школству. Увиђајући да је просвећеност становништва најчвршћи темељ сваке државе, као и важност формирања „новог“ југословенског човека многа женска друштва преузела су на себе терет образовања младог нараштаја.

Прва велика акција Кола српских сестара након завршетка ратова, уједно и први корак у васпитавању омладине у духу нове друштвене стварности, било је оснивање Интерната 1922. године у Београду. У њега су примане сиромашне девојчице, без обзира на етничку или верску припадност. Управо је различитост међу питомицама била пожељна јер ”сакупљена из свих крајева наше отаџбине сва ова женска омладина, свих вера и племена, живећи једним заједничким животом васпитава се тако, да по свршеном школовању може да послужи нашем целокупном народу као млада јака снага за сејање љубави, слоге и братске једнакости“.⁴⁶ Зграда Интерната се налазила у Франкопанској улици бр. 11⁴⁷, у Дому Кола српских сестара, у коме су биле смештене и просторије Друштва. Како сам Интернат није имао школу питомице су слате у разне женске школе, од курсева у занатским школама па до гимназије. Сходно верској толеранцији, коју је и сама држава пропагирала, у Интернату је питомицама било дозвољено светковање верских празника, односно пружала им се могућност „да осете да им је празник те им је давана могућност да га просветкују како је обичај“.⁴⁸ По одласку из Интерната Коло је одржавало везу с њима, помажући им увек кад је то било потребно.

⁴⁴ Branka Prpa, *Neuspešni reformisti*, Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Uloga elite, 3, Ћигоја, Београд, 2003, 121.

⁴⁵ Љубодраг Димић, *Културна историја Краљевине Југославије 1918-1941, I*, Стубови културе, Београд, 1996, 424.

⁴⁶ *Алманах хуманитарних друштава*, Београд, 1940, 76.

⁴⁷ Данашња Ресавска улица у Београду.

⁴⁸ *Вардар*, 1926, 171.

На заинтересованост чланица Кола за изградњу југословенског националног идентитета и стварање осећања припадности једној држави упућује и чињеница да су организовале костимирану забаву под називом *Свеславенски бал*. Први помен о одржавању Свеславенског бала налазимо у *Вардару* из 1926. године где се напомиње да је организована „костимирана забава са словенским костимима у жељи да се манифестује словенска солидарност“.⁴⁹ Учеснице бала, пре свега чланице Друштва, облачиле су народне ношње из различитих крајева Краљевине Југославије да би кроз њих јавно показале стремљење Кола ка афирмацији југословенске идеје али и неопходност развоја пансловенске мисли. Чини се да је рад на овом пољу био веома важан чланицама те и оне саме кажу „Коло српских сестара као патриотска установа, стално укорјењује мисао широке словенске заједнице и солидарности, чување слободе и свих тековина словенских народа, јер је јако и груписано Словенство животни интерес свих словенских народа“.⁵⁰ У складу са главним концептом бала, било је и гостовање уметничких ансамбала из различитих крајева Краљевине Југославије, као и гостовање ансамбала из различитих словенских земаља. Свесловенском балу су, осим чланица Друштва и њихових породица, присуствовали и припадници владајуће династије⁵¹, дипломатски кор⁵², као и „најотменија београдска публика“⁵³ дајући му тако подршку владајућих кругова. Како је стварање осећаја оданости југословенској идеји али и пансловенске мисли међу грађанством био један од важнијих задатака Свесловенског бала, чланице Кола су, неколико дана по одржавању бала, приређивале репризу целог репертоара⁵⁴, пружајући свим заинтересованима прилику „да виде и осете лепоту словенске народне културе“. Свесловенски бал приређивали су и сви одбори Кола српских сестара пратећи Београд у промовисању југословенске идеје и пансловенске мисли кроз употребу народних рукотворина.

Кроз организовање оваквог бала чланице Кола су настојале да укажу на многе сродности словенских народа али и на потребу њиховог културног зближавања. На примеру Свесловенског бала можда се и најјасније види линија српско-југословенско-пансловенско, односно развитак националне мисли код чланица Кола српских сестара.

Све активности које је спроводило Коло српских сестара након стварања Краљевине СХС, укључујући и Свесловенски бал, представљале су средства за грађење жељене слике о јединственој нацији и заједничкој држави чији је циљ био да једну аморфну масу претвори у чврсту формацију јасних

⁴⁹ *Вардар*, 1926, 174.

⁵⁰ *Вардар*, 1932, 7.

⁵¹ Краљица Марија и кнегиња Олга су сваке године присуствовале балу обучене у народне ношње, подржавајући на тај начин саму идеју Свесловенског бала.

⁵² Супруге дипломата су на бал долазиле обучене у народне ношње својих земаља.

⁵³ *Вардар*, 1926, 174.

⁵⁴ Мисли се на дефиле културно-уметничких друштава.

контура⁵⁵, односно нацију, у овом случају *југословенску*. Идеја коришћења материјалне културне баштине на јавној сцени, која се у овом случају огледала у ношењу народних ношњи на балу, имала је политичку позадину.

Генерално гледано, политичка кретања Кола српских сестара су увек и у свему пратила националну тенденцију државе. Без обзира да ли је државни интерес носио српско или југословенско обележје увек и свуда је за националну битку које је водило Коло српских сестара коришћена традиционална женска делатност.

Часопис Вардар – од извора до ушћа

У циљу ширења свог утицаја управа Кола српских сестара је током 1906. године, на предлог потпредседнице Станиславе Сондермајер, донела одлуку о оснивању гласила које би својом програмском оријентацијом и садржајем прилога изражавало концепцију и циљеве самог Друштва. Како је политика српског Двора првих година XX века била у великој мери окренута проблемима Срба у Турској, односно ширењу идеје уједињења код српског становништва под отоманском власти, Коло српских сестара је за одредницу свог будућег часописа управо узело оваква стремљења. Као познаваоци тешког материјалног и политичког положаја Срба на поменутом простору за прве уреднике часописа изабрани су Милојко Веселиновић и Иван Иванић. Иванић је, на основу тежње ка „ослобођењу и уједињењу“ Срба, кумовао часопису дајући му име *Вардар*⁵⁶ јер је ова река „... представљала тежисте наших жеља и претензија... и Коло које је веровало, дубоко веровало, у васкрс велике српске државе и моћи, ... и сматрало је да се одујужује својој националној свести и савести, ако своје првенче назове именом тако драге реке и учини да оно што више живи у нама и пред нашим очима“.⁵⁷

Када се на политичкој сцени поставило питање анексије Босне и Херцеговине циљна група са српског становништва под отоманском влашћу проширила на српско становништво под туђинском влашћу. Током 1908. и 1909. године у *Вардару* у оквиру чланака наилазимо на бројне патриотске позиве упућене Србима у Аустроугарској монархији.

Будући да су се у часопису пропагирале идеје о заједничкој држави, честе су биле и фотографије Новог Сада, Сарајева и Дубровника, тј. свих

⁵⁵ Мирослав Тимотијевић, Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, бр. 6, Београд, 2005, 10.

⁵⁶ Пре овог *Вардара* постојао је истоимени часопис са сличном патриотском садржином намењен читаоцима у „Старој Србији“ и Македонији који је престао да излази 1880. године.

⁵⁷ *Вардар*, 1924, 16.

оних градова, односно, свих оних области, који су показивали тенденцију ка заједничком животу.

Од коликог је значаја био часопис *Вардар* за ширење идеје о јединственој држави под управом Београда сведочи проглас Аустроугарске из 1910. године, у којем је Коло српских сестара окарактерисано као „револуционарно и опасно по интересе Аустро-Угарске Монархије“.⁵⁸ Поменути проглас није спречио чланице Кола да са истим, ако не и већим, жаром раде на идеји заједничке државе међу српским становништвом.

Кулминација нетрпељивости између Аустроугарске с једне и Србије с друге стране, односно свих оних који су радили на српској идеји, говори тачка 1. Јулског ултиматума⁵⁹ из 1914. године у којој се од Србије изричито тражи спречавање штампања и дистрибуирања свих публикација које својим садржајем подстичу мржњу према Аустроугарској монархији.⁶⁰

Поменути ултиматум довео је до објаве I светског рата који је прекинуо рад Кола и издавање *Вардара*.⁶¹ Након завршетка епохе ратова први број *Вардара* штампан је 1921. године. Од тог момента па до почетка II светског рата, тј. до 1941. године, часопис је редовно излазио као годишњак.

Приметно је да је током свог дугогодишњег постојања *Вардар* више нагињао ка темама из савремених политичких процеса, односно темама из *националног домена*, него ка темама из *женског домена*, те се услед овакве концепције још на почетку излагања с правом сврстао у патриотски оријентисане часописе. Док је *предратни Вардар* (у периоду 1906–1914. године) имао за циљ јачање националне свести и вере српског народа под туђинском влашћу у ослобођење, дотле се *послератни* (у периоду 1921–1941. године) окренуо развоју и пропагирању идеје југословенства, јер су уједињењем претходни циљеви били испуњени.

Објављивани текстови из области науке, медицине, историје српског народа, културе па чак и етнологије⁶² су били прожети политичким идејама тог времена, прилагођавајући културна кретања политици српског Двора. Национална интеграција без обзира да ли се радило о Србији или Југославији била је окосница како текстова тако и самог графичког решења часописа.

⁵⁸ *Вардар*, 1910, 32.

⁵⁹ Јулски ултиматум Аустроугарске монархије Краљевини Србији био је последица атентата на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда.

⁶⁰ Овакав историјат непријатељске атмосфере између Кола и Аустроугарске био је пресудан у одлуци тадашње председнице Мирке Грујић да, при евакуацији пред аустријском војском 1915. године, уништи целокупну архиву Друштва.

⁶¹ Последњи *предратни* „Вардар“ изашао је 1914. године. У њему је штампан извештај Главног одбора за 1912–1913. годину.

⁶² У *Вардару* за 1926. годину своје чланке су објавили: Т. Ђорђевић – *Срби и Јужна Србија*; В. Чајкановић – *Српске народне приче*; Н. Зега – *О народним ношњама из Шумадије и Битоља*; М. Лапчевић – *Изобичајена народна женска ношња и текстилна уметност у Фочи*, а у *Вардару* за 1930. годину: Р. Грујић – *Сеоска жена Јужне Србије*; Т. Ђорђевић – *Наше грађанске библиотеке и читаонице*; М. Малагурска – *О бачким Буњевцима*.

Садржај часописа, осим поменутих чланака, чинили су и годишњи извештаји Главног и месних одбора, употпуњени прегледом финансијског половања. Ови извештаји омогућили су широј јавности упознавање са свим делатностима које је Друштво спроводило током године.

Прикупљања финансијских средства за објављивање *Вардара* вршила су се путем годишње претплате али и кроз донаторство појединаца и установа. Наиме, чланице су слале молбе министарствима, институцијама и истакнутим јавним радницима за добровољни прилог у виду откупа једног броја часописа. Овако откупљене часописе слале би сеоским школама широм Краљевине. Тако су чланице Кола с једне стране кроз дистрибуцију часописа, односно њеног садржаја, јачале свест о националним интересима међу становништвом а с друге стране упућивале донаторе на многобројне проблеме на које су наилазиле током свог рада на националном плану.

Иако је *Вардар* био гласило женског удружења, нити су се текстови бавили женским проблемима нити су читаоци часописа биле искључиво жене. Циљну групу чинили су сви они који су заступали идеју о националном јединству без обзира на полну припадност. Управо се по овоме *Вардар* разликовао од свих гласила женских друштава која су излазила током прве половине XX века.

Престанак рада Кола српских сестара

Почетак Другог светског рата и немачка окупација Београда и Краљевине Југославије прекинула је рад многих друштава и установа, па тако и Кола српских сестара. У својим мемоарима Делфа Иванић наводи да је током 1942. године нова власт од ње, као председнице, захтевала исцрпан извештај о раду Друштва, као и попуњавање упитника у којем се претпоследње питање односило на рад Друштва под новим условима, у новој идеологији и с новим осећањима. Одговор Делфе Иванић је био да је Коло српских сестара одувек било „одано Отаџбини и својим основним принципима“. Последице оваквог одговора довеле су до забране рада Кола српских сестара и хапшења Делфе Иванић. Сва имовина Друштва је током 1942. године предата председнику Београдске општине.

Неколико преосталих записника из исте године указују да је Друштво ипак наставило с радом, али само као секција Црвеног крста. У њима се наводи да је рад Друштва првенствено базиран, на хуманитарним акцијама али се о њима мало зна, првенствено услед недостатка писаних извора али и сведока поменутих делатности.

По ослобођењу Београда 1944. године, нове власти потврдиле су забрану рада Кола, карактеришући га као буржујско и реакционарно, те стога

непожељно у новом, социјалистичком друштву. Након 40 година рада на националном плану предајом своје колекције народних рукотворина Етнографском музеју у Београду у току 1947. године престало је да постоји Коло српских сестара.

* * *

Стварање нације директна је последица развоја одређених политичких, економских и друштвених услова.⁶³ Ови услови су, осим стварања нације, омогућили и формирање новог друштвеног слоја, грађанства, које је, захваљујући масовном образовању и писмености, постало носилац идеје о националном идентитету. „Замишљање“, „измишљање“ и „конструисање“ нације и њене традиције били су јасно одређени задаци готово свих сегмената друштва, државе, партијских и грађанских удружења који су деловали на политичкој и културној изградњи државе.⁶⁴

У Краљевини Србији, једној од првих националних држава које су настале ослобођењем од владавине Отоманске империје, и након неколико деценија независног државног живота, процес националног уједињења није био завршен⁶⁵, те је пажљиво грађена национална политика стварала преко потребан образац за социјалну интеграцију хетерогених слојева у хомогену нацију.

Допринос елите (политичке, економске, војне, црквене, интелектуалне) процесима националне интеграције био је велики, готово пресудан, у периоду конституисања српског националног идентитета, али и Србије, а касније и Краљевине Југославије, као држава током XIX и почетком XX века. Осврнемо ли се на културно-политички положај Срба из тог времена увидећемо да им је претила опасност од доминације великих империја између којих или у којима су живели. Тај страх од асимилације натерао је државу, а с њом и елиту, поготову политичку, на заступање чврсте националне политике, која се између осталог, огледала и у формирању грађанских организација патриотске оријентације какво је било и Коло српских сестара.

Коло српских сестара је, у првим годинама свог постојања, односно до 1918. године и стварања Краљевине СХС, било заговорник и предани прегалац на српском националном плану, да би свој рад, након стварања нове државе, окренуло ка идеји унитарног југословенства. Друштво је услед рада на остваривању националних интереса током целог свог постојања уживало велику подршку владајућих кругова и јавности. Свака делатност Кола, без

⁶³ Ерик Хобзбаум, *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998, 15.

⁶⁴ Дубравка Стојановић, н.д, 208.

⁶⁵ Исто, 348.

обзира на време и тренутне националне интересе, вођена је у патриотском духу и увек у складу са званичном политиком државе, односно Двора и Народне скупштине. То није изненађујуће ако се узме у обзир општа атмосфера на друштвено-политичкој сцени Србије у првој половини XX века, али и чињеница да су све председнице, као и већина чланица управе Друштва, биле у родбинским везама с представницима државне политике или власти. Оно што су њихови очеви, мужеви, браћа или синови заступали у Народној скупштини или на светским конференцијама, то су оне браниле и подржавале кроз свој рад у Колу српских сестара.⁶⁶

С друге стране државна управа, свесна потенцијала женских покрета који су заплуснули Европу, имала је намеру да женска удружења у Србији придобије за своје циљеве, те нису протезирана она која су пропагирала нов положај и већа политичка права жена⁶⁷, већ су подржавана само она која су представљала добар инструмент владања, а која су или пропагирала традиционалну улогу жене као мајке, супруге и домаћице или предано радила на остваривању идеја и циљева државне политике, али у оквирима поменутих традиционалних улога жене.

Током свог постојања, Коло српских сестара се на себи својствен начин „борило“ против традиционалне улоге жене као јединог могућег занимања, али је рад на пољу афирмације жена био присутан само у оној мери колико је то било потребно зарад остваривања „виших“, националних циљева. Коло српских сестара је учествовало у женским савезима⁶⁸, основаним с циљем еманципације жена и заштите њихових права, али је то било увек из жеље за стварањем ширег поља на којима се могло борити за „отаџбину и народ“.

У периоду од оснивања до гашења Коло српских сестара је радило на националном плану, при том користећи традиционалне оквире женског деловања за постизање одређеног циља. Може се рећи да је основу рада жена на националном плану у оквиру Кола српских сестара, чинио скуп женских традиционалних и „природних“ дужности. Користећи се традиционалним улогама и „провереним женским рецептима“ жене Београда и Србије су кроз Коло српских сестара макар на посредан начин утицале на процесе националне интеграције током прве половине XX века. Кроз постојање ова-

⁶⁶ Важност родбинских веза у проучавању друштвено-политичког развоја српске државе и многих културно-политичких процеса у њој почетком XX века остаје тема за неко друго истраживање.

⁶⁷ О историјату феминистички оријентисаних женских друштава видети у: Јованка Кеџман, *Жене Југославије и радничком покрету и женским организацијама 1918-1941*, Народна књига, Београд, 1978; Јованка Кеџман, *Жене Београда у борби за право гласа*; Младена Прелић, *Анализа женске штампе између два рата у Београду*, *Гласник Етнографског института*, књ. XXXVIII, Београд, 1988; Мирослава Малешевић, *Женско. етнографски аспекти друштвеног положаја жене у Србији*, Етнологска библиотека књ. 25, Српски генеалогски центар, Београд, 2007.

⁶⁸ Као на пример: Српски женски савез, Мала женска Антанга, Југословенски женски савез – више видети у Јованка Кеџман, *Жене Београда у борби за право гласа*, Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka*, Београд, 1996.

квог типа удружења идеологија српског грађанског друштва с почетка XX века понудила је алтернативу и властити одговор на „женско питање“.

Литература

1. *Алманах хуманитарних друштава*, Београд, 1940.
2. *Вардар*, Београд, 1906-1940.
3. Branka Prpa, Neuspešni reformisti, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Uloga elite, 3, Čigoja, Beograd, 2003.
4. Владимир Стојанчевић, Политичка збивања почетком XX века (1903–1912), *Историја Београда*, Одељење историјских наука, САНУ, књ. 2, Просвета, 1974.
5. Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт: урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008, 348.
6. Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
7. Erik Hobsbom, Masovna proizvodnja tradicija: Evropa, 1870-1914, *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
8. Ерик Хобзбаум, *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998.
9. Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
10. Latinka Perović, Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994.
11. Ljubinka Trgovčević-Mitrović, Žene kao deo elite u Srbiji u 19. veku. Otvaranje pitanja, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5, Centar za politološka istraživanja, Zagreb 2002.
12. Љубодраг Димић, *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941*, I–III, Стубови културе, Београд, 1996.
13. Ljubodrag Dimić, Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918-1941, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju, Beograd, 1994.
14. Марина Цветковић, Допринос Савке Суботић у проучавању традиционалне текстилне радиности, *Гласник Етнографског музеја* 70, Београд, 2006.
15. Мирјана Прошић-Дворнић, Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века, *Етнолошке свеске* V, Етнолошко друштво Србије, Београд, 1984.

16. Мирјана Прошић-Дворнић, Женско питање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис Домаћица (1879-1914), *Гласник Етнографског института XXXIV*, Етнографски институт САНУ, Београд, 1985.
17. Мирослав Тимотијевић, Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, бр. 6, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2005.
18. Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку – систем европске и српске визуалне културе у служби нације*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.
19. Olivera Milosavljević, Identitet i ideološka konstrukcija identiteta. Analiza konstrukcije identiteta u tumačenjima jednog dela srpske intelektualne elite, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 2, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 1999.
20. Сима Тројановић, *Српска жена у Прагу 1910 године*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1910.

Jelena Savic

THE ROLE OF ELITE IN PROCESSES OF NATIONAL INTEGRATION ILLUSTRATED BY THE EXAMPLE OF THE CIRCLE OF SERBIAN SISTERS

Summary

The issue of national rights, conception of the national identity and affirmation of the state have been the essence of many social and political-ideological struggles in Serbia since the end of the eighteenth century to the present day. Within these, broad themes, the role of the elite was studied in processes of national integration illustrated by the example of organized activities of women, i.e. women's societies, such as the Circle of Serbian Sisters in the first half of the 20th century. By following the work of the Circle of Serbian Sisters, from its establishment in 1903 till it was closed down in 1942, observed were the development and contribution of the highest social circles to the development and realization of national ideals in Serbia in the early 20th century. The work on the processes of national integration was seen in many activities of the Circle of Serbian Sisters, from humanitarian aid during the wars of liberation to cultural and educational activities at the time when the common state was formed.